

A kultúra körvonalai

Marc Manganaro: *Culture 1922. The Emergence of a Concept*. Princeton–Oxford: Princeton University Press. 2002. 231. p.

Kultúra és irodalom, avagy a kulturális antropológia és az irodalomtudomány lehetséges összefüggéseinek vizsgálata az elmúlt két évtized során hatalmas szakirodalommal és gazdag kérdéshorizonttal rendelkező, karakteres kutatási irányzattá nőtte ki magát, itt talán elég csak olyan problémakörökre utalni az említés szintjén, mint az antropológusok által létrehozott szövegek, az etnográfiai munkák textualizációs, poétikai, retorikai és politikai kérdései vagy a multikulturalitásnak az irodalmiságra gyakorolt hatása.¹

Marc Manganaro, a Rutgers University (New Brunswick) professzora eddigi munkáival (Manganaro 1990; 1992) maga is ezen törekvések egyik előmozdítójaként vált ismertté.

Manganaro legutóbbi munkája, mely elsődlegesen a *kultúra fogalmával* foglalkozik, vizsgálódásainak középpontjába három, eredetileg 1922-ben napvilágot látott írást állít, nevezetesen Bronislaw Malinowski kötetét (Malinowski 1972), valamint T. S. Eliot *The Waste Land* (*Átokföldje* címmel jelent meg Vas István magyar fordításban) és James Joyce *Ulysses* (Szentkuthy Miklós jóvoltából olvashatjuk magyar nyelven is) című munkáit. A kötet hét fejezetéből az első öt leginkább ezekkel foglalkozik. Ahogyan Malinowski munkája a modern antropológiában, Eliot és Joyce az irodalmi modernizmusban játszott kivételesen fontos szerepet. A kötet azonban nem pusztán ezen szövegek és kritikai fogadtatásuk újraolvasására vállalkozik, hanem olyan alapfogalmak (szakmaközi) rekontextualizálására is sort kerít, mint a mítosz, a metafora, a narratíva, az irónia és a funkció. Ezek lehetnek, véli Manganaro, azok a fogalmak, melyek megvilágítják a mély és szoros kapcsolatot a vizsgált művek között, melyek egymáshoz kapcsolják a különböző kérdésekkel küszködő szerzőket (6. p.). Eliot, Joyce és Malinowski szövegeit szembeesíti az életművek későbbi vagy éppen korábban keletkezett darabjaival, ezzel is érzékeltetve az esetleges szakmai és/vagy szemléletbeli elmozdulások irányát. Ennek kiváló példáját kínálja Eliot (2003) először 1948-ban megjelent írása, illetve Malinowski (1945) eredetileg 1923-ban kiadott műve. Malinowskival kapcsolatban példának okáért érdemes kiemelni a posztmodern korszak olvasási módjának megfelelő feltevést, miszerint a méltán elhíresült *kula* felfogható a jelölők vég nélküli sodródásának, körforgásának (77. p.). Ez a kiragadott (egyébként nem magától Manganarótól származó) példa jól érzékelteti, hogy az egyes szövegek mennyiben bizonyulhatnak termékenynek későbbi korszakok és eltérő szakterületek szempontjából.

További fejezetek foglalkoznak az *Új kritika* (*New Critics*) és Ruth Benedict (1959) először 1934-ben kiadott klasszikus munkájának összefüggéseivel (az egészlegesség, egység kérdése az új kritikában és az irodalmiság által többféleképpen is inspirált Boas-tanítvány Benedict által művelt antropológiában), Kenneth Burke teljesítményével, va-

lamint a szintén Boas-növendék Zora Neale Hurston (1990) írásával, mely 1935-ben, első megjelenésének évében egyebek mellett éppen töredezettsége, írásmódja miatt nem kaphatott komolyabb elismerést, mai, posztmodern távlatból azonban, éppen az említett ismérvek miatt, érdekessé válhat (185. p.).

Manganaro a kultúra (kezdetben még integratív, az angol nyelvterületen edetileg Matthew Arnold és Edward Burnett Tylor által kidolgozott, népszerűsített és képviselt, s később azután számos kritikával illetett) fogalmának körvonalazódását, megszilárdulását, valamint annak a kulturális antropológiában, az irodalomkritikában és az irodalmi modernizmusban játszott szerepét vizsgálja a két világháború közötti periódusban. A munka azt taglalja, hogy a vélt vagy valós diszciplináris határokon átlépve hogyan keveredtek össze a koncepciók, kultúrafogalmak és szövegek, miképpen hatottak egymásra az egymástól látszólag olyannyira elzárt területek. Bár a kötet elsősorban az angolszász gondolkodási hagyománnyal foglalkozik, röviden kitér a kultúrafogalom német tradíciójának vizsgálatára, s áttekinti annak a későbbi amerikai kulturális antropológia (Franz Boas nevéhez köthető) kialakulásában betöltött szerepét is.

Termékenynek bizonyult-e a kultúra fogalma, s ha igen, vajon melyik, hiszen a szó kacskaringókkal tarkított története során enyhén szólva is számos jelentésváltozáson ment keresztül. Egyáltalán mit értsünk a kultúra fogalmán? Egészen hétköznapi s mindenki által működtetett és értelmezett dolgokból, cselekvésekből, jelenségekből, jelentésekből áll-e össze, vagy a legemelkedettebb hagyományoknak csupán a választott kevesek által megközelíthető humanisztikus gyűjteménye volna? Alapvetően mire is utalhat a kultúra fogalma: hagyományok egyfajta tartós készletére vagy gyakorlatok bizonyos szempontok szerint értelmezhető kontextusára?

Ahogy Clifford Geertz ezt a dilemmát érzékletesen megfogalmazta:

„A kultúra fogalma alapján keletkezett az antropológia egész tudománya, amely aztán egyre inkább arra törekedett, hogy korlátozza, pontosítsa, körvonalazza és megfékezze e fogalom uralmi igényeit.” (Geertz 2001b:195.) Érdemes megjegyezni, hogy Geertz még egy 1999-ben tartott előadása során is arra mutathatott rá, hogy bár az antropológia érdeklődésének középpontjában a kultúra áll, senki sem tudja biztosan, mi is lenne az... (Geertz 2001a:11).

A kötet mindvégig érzékelteti, hogy a kultúrafogalmak változékonyságát tekintetbe véve feltétlenül megalapozottnak tűnhetnek azok a törekvések, melyek vagy újragondolni (Clifford Geertzről James Cliffordig, Edward W. Saidtól Raymond Williamsig), vagy akár felváltani (Stephen Greenblatt) kívánják a kultúra – hagyományos értelemben vett – fogalmát (1. p.).

A szerző alapvetően azt vizsgálja az említett szövegekben, hogy azokban hogyan, milyen értelemben jelenik meg a kultúra fogalma, másképp fogalmazva milyen kultúra-koncepciók alapján jelenítik meg (sokszor eltűnőben, eltűnőfélben lévőnek látott és látatott) „világaikat”.

Manganaro álláspontja szerint ugyanis éppen a kultúra fogalma volt az a közvetítő felület, mely átjárást biztosított a vizsgált területek között. Az eltűnő kultúra víziója s a megmentés, megörökítés írói gesztusa jól ismert toposza volt a 20. század eleje (és közepe) etnográfijának, ahogyan ez ma már számos antropológiatörténeti elemzésből ismeretessé vált (Clifford 1999). Természetesen az eltűnő, felbomló kultúra eszméje nem csupán az antropológia és az irodalom által vallott meggyőződés volt, gondoljunk csak

az első világháborút követő időszakot illetően Oswald Spengler (1995) tekintélyes hatást kiváltott történetfilozófiai művére, *A Nyugat alkonyára*; jóllehet Spengler esetében nem érvényes a fentebb említett „megörökítési, megmentési” aspektus, ezen kérdés boncolgatásától azonban jelen esetben eltekinthetünk.

Manganaro felteszi a kérdést, miszerint adható-e etnográfiai olvasat a 20. század első harmadának kétségkívül egyik legprovokatívabb és egyben legtöbb értelmezést kiváltó regényéről, James Joyce *Ulysses*éről, ha azt mint egy partikuláris kultúra, Dublin egyetlen napjáról szóló írásként olvassuk, s ha igen, milyen előfeltevésekben osztozik példának okáért Malinowski szövegével, mely a Trobriand-szigetek lakóiról kíván meggyőző képet és hiteles *narrációt* adni? Ez a kérdezői érdekltség összefüggésbe hozható az új-historizmus, valamint a kritikai kultúrakutatás felfogásmódjának bizonyos aspektusaival.

Mi lehet a kultúrafogalom szerepe egy „kultúra nélküli” korban? Az egészesnek elgondolt (*complex whole*) kultúra fogalma esetleg csupán a szakadozottság és szerveslenség (*hole*) tapasztalatából születik meg? Ezen utóbbi kérdés megválaszolásához Manganaro az antropológiát meglehetősen jól ismerő T. S. Eliot írásait és a nyelvész, antropológus (és költő) Edward Sapir (1971) eredetileg 1924-ben megjelent szövegét hasonlítja össze.² Mind Eliot, mind pedig Sapir a kultúra fogalmának körülhatárolatlan voltát állapítja meg. Eliot számára ez szükségessé teszi, hogy egy egész kötetet szenteljen a kultúra meghatározásának. Munkája címdalán még a meghatározás (definíció) definícióját is megadja: „I. A határok megvonása, korlátozás (ritkán) – 1483 – *Oxford English Dictionary*”.³ Eliot szerint „A kultúra kifejezéshez különböző képzetek társulnak aszerint, hogy az *egyén*, egy *csoport* vagy *osztály*, vagy éppen egy egész *társadalom* fejlődését helyezük-e figyelmünk középpontjába. Azt állítom, hogy az *egyén* kultúrája a *csoport* vagy *osztály* kultúrájától függ, a *csoport* vagy *osztály* kultúrája pedig annak a teljes társadalomnak kultúrájától, amelyhez a *csoport* vagy *osztály* tartozik. Épp ezért a *társadalom* kultúrája az alapvető, és elsőként azt kell megvizsgálnunk, miben áll a »kultúra« kifejezés értelme a teljes társadalomhoz való viszonylatában.” (Eliot 2003:19.) Eliot maga a kultúra fogalmának értelmezésében bevallottan közel került a kortárs antropológusokhoz, felfogása szerint: „a kultúra nem bizonyos tevékenységek összege, hanem *életmód*” (Eliot 2003:44).

Eliot *The Waste Land* című alkotása részben az emberi „kultúra romjai” feletti meditációként vagy akár egy új kultúra megalkotására tett kísérletként is értelmezhető lehet. Ami Manganaro érvelése szempontjából izgalmas Eliot szövegében, az a Sapir írással való párhuzamaiból eredeztethető.

Sapir a kultúra szó háromféle értelmezését vázolja fel: az etnológiai, az egyéni műveltségideálra vonatkozó, valamint a „nemzeti szellem”, „nemzeti génusz” értelemben vett koncepciókat (Sapir 1971:171). Sapir érvelésében elkülöníti egymástól az igazi, valamint az álkultúrát, továbbá alkalmazza a civilizáció fogalmát is. Az elioti kultúráképhez igen közel kerül Sapir a következő, már-már patetikusnak tetsző soraival: „A telefonkezelő lány, aki napja nagyobbik felét azzal tölti, hogy képességeit egy technikai szerkezet szolgálatába állítja, s ezzel a társadalom hatékonyságát előmozdítja ugyan, közben azonban neki magának mindebből semmi spirituális haszna nincs, a kultúra szempontjából nézve szánandó áldozat.” (Sapir 1971:182.) Ez a modernizmus korszakára annyira jellemző meglátás, illetve a mögötte meghúzódó kultúrakoncepció könnyedén és egyértelműen felfedezhető Eliot „pusztaságában”, Joyce „Dublinjában”, de éppenséggel

Malinowski „eltűnően levő” primitív kultúrájában is. A korszak szerzőinél a kultúrát jellemző tulajdonságok, az egészségesség (Malinowskinál funkcionálisan összefüggés, Benedictnél integráció), szervezés, teljesség. Ez a veszendőségnek kitett „komplex egész” az, mely az egyén, a csoport, az egész társadalom életét és működését megszervezi, és egyúttal garantálja is működőképességét. Jóllehet a Manganaro által vizsgált szövegek keletkezése óta eltelt hatvan–nyolcvan évben alapvetően megváltozott a szakmai közösségek és gondolkodók vélekedése a kultúra fogalmáról (hogy csupán a legfontosabb meglátások egyikéről szóljunk, a mai gondolkodásban érthetően nagyobb szerepet és egyúttal több megértést kap a kultúrákon belüli tagoltság-megszakítottság kérdése, mint az egészségességé), mégis vélhetően sokan egyetértenek Sapir (1971:170) alábbi megállapításával: „Akármilyen is a kultúra, annyit mindnyájan tudunk vagy vallunk róla, hogy az valami jó dolog.” Hozzátehetjük, hogy bármit fedjen is a kultúra fogalma, annyit legtöbben tudunk vagy vallunk róla, hogy az az elméletalkotás szempontjából valami megkerülhetetlenül szükséges dolog.

Manganaro kötete segíthet az eddig talán nem kellően tudatosított összefüggések megláttatásában s abban, hogy árnyaltabban közelíthessük meg irodalom, irodalomtudomány és kulturális antropológia közötti kapcsolatrendszeret, átfedéseket és kereszteződési pontokat. Az említett szerzők, szövegek, de talán még inkább a diszciplínák közötti átjárhatóság eddig nem vizsgált aspektusainak és módozatainak megvilágításával és újragondolásával a könyv hozzájárulhat az eddig kialakult, de talán még mindig nem eléggé hatékony szakmai és szakmák közötti párbeszéd kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez.

JEGYZETEK

1. A kutatási terület az elmúlt évek során a honi szakirodalomban is megjelent, fordítások (*Helikon* 1999/4; Thomka, szerk. 1999), valamint hazai antropológusok és irodalmárok konferencia-előadásai (Biczó–Kiss, szerk. 2003) formájában. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az utóbbi kötet számos írása meglehetősen borúlátó, ami a szakmaközi együttgondolkodás, együttműködés vélt vagy valós eshetőségeit illeti.
2. A nagyszámú egyezés közül csupán az érdekesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy Sapir és Eliot egyaránt publikált a *Dial* című folyóiratban. Sapir tanulmányának első változata – akkor még *Civilization and Culture* címen – az 1919-es, a *The Waste Land* az 1922. novemberi számban jelent meg.
3. Jellemző és tanulságos, hogy amiként Manganaro megjegyzi, Alfred Kroeber és Clyde Kluckhohn Eliot „definíció”-definícióját tévedésből „kultúra”-definícióként ismertették (17. p.). Hozzátehetjük, hogy az Eliot-kötet magyar kiadásának utószavában ugyanezt a félreértelmezést találhatjuk meg (Eliot 2003:154).

IRODALOM

BENEDICT, RUTH FULTON

1959 [1934] *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin.

BICZÓ GÁBOR – KISS NOÉMI, SZERK.

2003 *Antropológia és irodalom*. Debrecen: Csokonai.

CLIFFORD, JAMES

1999 *Az etnográfiai allegóriáról*. In *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Thomka Beáta, szerk. 151–179. Budapest: Kijárat.

ELIOT, T. S.

2003 *A kultúra meghatározása*. Jegyzetlapok. Szent István Társulat: Budapest.

GEERTZ, CLIFFORD

2001a *Available light*. *Anthropological reflections on philosophical topics*. Princeton: Princeton University Press.

2001b *Az értelmezés hatalma*. *Antropológiai írások*. Niedermüller Péter, vál., utószó. Budapest: Osiris.

HURSTON, ZORA NEALE

1990 [1935] *Mules and men*. New York: Harper & Row.

MALINOWSKI, BRONISLAW

1945 [1923] *The problem of meaning in primitive languages*. In *The meaning of meaning: a study of language upon thought and of the science of symbolism*. C. K. Ogden – I. A. Richards, eds. New York: Harcourt, Brace & Co.

1972 *A nyugati Pacifikum argonautái*. In *úó: Baloma*. Válogatott írások. 5–109. Budapest: Gondolat.

MANGANARO, MARC

1990 *Modernist anthropology. From fieldwork to text*. Princeton: Princeton University Press.

1992 *Myth, rhetoric, and the voice of authority. A critique of Frazer, Eliot, Frye and Campbell*. New Haven – London: Yale University Press.

SAPIR, EDWARD

1971 *Igazi kultúra, álkultúra*. In *Az ember és a nyelv*. Edward Sapir, szerk. 169–202. Budapest: Gondolat.

SPENGLER, OSWALD

1995 *A nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. 1–2. Budapest: Európa.

THOMKA BEÁTA, SZERK.

1999 *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat.